

3.1. Розвиток кредитування в аграрному секторі в Україні

В аграрному секторі економіки України кредитні відносини характеризуються певними специфічними особливостями, врахування яких у процесі кредитного забезпечення банківськими та небанківськими фінансово-кредитними інституціями сільськогосподарських підприємств є суттєвою передумовою розв'язання проблеми кредитування.

Аграрно-промисловий сектор України, базовою складовою якого є сільське господарство, виступає системоутворюючою складовою національної економіки, формує продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та створює соціально-економічні умови сільського розвитку [1].

Упродовж останніх років вітчизняна економіка тримається здебільшого за рахунок аграрного сектору. Але підприємства сільського господарства потребують коштів для фінансування своєї поточної діяльності, впровадження новітніх технологій, страхування наявних ризиків, розбудови торговельної та транспортної інфраструктури.

З цією метою використовуються власні та залучаються нові фінансові ресурси (інвестування та кредитування).

Однак аграрний бізнес потрапив у пастку обмеженого доступу до ресурсів за наявності значної кількості фінансових інструментів на ринку України.

Трійку лідерів експорту українських аграрних і харчових товарів очолюють зернові культури (36,2%), друге місце посідають рослинні олії (25,1%), а третє – насіння олійних культур (11,3%) [2].

Але сьогодні сільське господарство України може стати ще продуктивнішим, що визнають як вітчизняні фахівці, так і закордонні. Світовий банк назвав важливу умову зростання продуктивності, а саме нарощування інвестицій в українську аграрну галузь. Одним з варіантів

дієвого фінансування сільськогосподарського виробництва є саме його кредитування.

Однією з ключових проблем (але далеко не єдиною), яка стримує розвиток агросектору, є нестача дешевих довгострокових кредитів. Причини відомі, зокрема повільні реформи в роки незалежності, періодична глибока девальвація з подальшим стрибком інфляції, катаклізми в банківській системі, проблеми із захистом прав кредиторів.

З огляду на суб'єкт дослідження, особливий інтерес викликає законодавчо

визначене тлумачення суб'єктів кредитних відносин, що наводяться в законах України (табл. 1).

Кредитні відносини між кредитором та позичальником на практиці необхідно будувати та здійснювати на основі забезпечення єдності правових інтересів таких відносин і тільки їх спільність є передумовою ефективного розвитку та функціонування в практичній реалізації.

Правовим інтересам притаманне подвійне існування. З одного боку, кредитори, коли акумулюють тимчасово вільні кошти у фізичних та юридичних осіб, несуть правове зобов'язання перед ними на весь термін кредитування. У випадку прострочення кредиту або неспроможності повернути його несуть перед клієнтами правову відповідальність. З іншого боку, позичальники, котрі беруть чужу власність (кредит) в тимчасове користування, несуть перед кредитором юридичну відповідальність за оплату користування кредитом та за строковість повернення. На практиці ж, внаслідок взаємовідносин між кредитором та позичальником, зобов'язання та правова відповідальність почергово можуть змінюватися, що й характеризує специфіку кредитних відносин.

Формувати кредитні відносини між кредитором та позичальником необхідно таким чином, щоб забезпечити для обох сторін найвищу ефективність використання даних коштів, незважаючи на те, що одержання прибутку є головною метою кредитора, а потреба у додаткових коштах –

метою позичальника. Отже, має бути забезпечення єдності та спільності їх інтересів, що лежать в основі компромісу між ефективністю надання банками кредиту й ефективністю використання позичальником кредитних ресурсів. Довіра обох сторін повинна бути закладена в основі кредитних відносин. У разі відсутності такого критерію такі відносини стають економічно не вигідними, тому з боку кредитора не буде згоди надати кредит, а з боку позичальника – прагнення отримати його.

Таблиця 1

Види суб'єктів кредитного процесу та їх визначення в законодавстві України

Закон України № 3024-VI від 15.02.2011 р. «Про банки і банківську діяльність»	Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.
Закон України № 1381-IV від 11.12.2003 р. «Про фінансовий лізинг»	Лізингодавець – юридична особа, яка передає право володіння та користування предметом лізингу лізингоодержувачу. Лізингоодержувач – фізична або юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця. Продавець (постачальник) – фізична або юридична особа, в якій лізингодавець набуває річ, що в наступному буде передана як предмет лізингу лізингоодержувачу. Інші юридичні або фізичні особи, які є сторонами багатостороннього договору лізингу.
Закон України № 3384-VI від 19.05.2011 р. «Про сільськогосподарську кооперацію»	Сільськогосподарський кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, що є сільськогосподарськими товаровиробниками, на засадах добровільного членства та об'єднання майнових пайових внесків для спільної виробничої діяльності у сільському господарстві та обслуговування переважно членів кооперативу.
Закон України № 1929-IV від 29.06.2004 р. «Про сільськогосподарську кооперацію»	Сільськогосподарське підприємство-позичальник – фізична або юридична особа незалежно від форми власності та господарювання, в якій валовий доход, отриманий від операцій з реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, за наявності сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень тощо) та/або поголів'я сільськогосподарських тварин у власності, користуванні, в тому числі й на умовах оренди, за попередній звітний (податковий) рік перевищує 75 відсотків загальної суми валового доходу.

Отже, бачимо, що кредитні відносини між банківськими та позабанківськими кредитно-фінансовими інституціями, з одного боку, та сільськогосподарськими підприємствами-позичальниками, з іншого боку, реалізуються в процесі кредитного забезпечення.

На кредитні відносини в аграрному секторі економіки України певний відбиток накладає специфіка агропромислового виробництва. Серед працівників кредитних установ та економістів-аграріїв немає заперечень щодо потреби врахування специфічних особливостей сільського господарства при організації кредитного забезпечення.

Розглянемо на практиці специфіку кредитних відносин в аграрному секторі економіки.

1. Залежність від умов природи (світло, температура, вологість, заморозки, град, бурі, урагани, повені, сильні зливи, засухи і т. і.). Сільське господарство – це та галузь економіки, яка значною мірою залежить від сил природи. Біологічні природні фактори більшою мірою впливають на галузь рослинництва, а саме на рівень врожайності сільськогосподарських культур. Неприятливі погодні фактори приводять до часткової або повної загибелі врожаю. Урожайність сільськогосподарських культур, незважаючи на застосування новітніх прогресивних технологій, може різко змінюватися під впливом коливання природних факторів. Джерелом монопольного доходу можуть бути сприятливі кліматичні умови, що в свою чергу сприятиме продажу сільськогосподарської продукції рослинництва за вищими цінами (перших у сезоні овочів і фруктів).

2. Сезонність виробництва. В тому випадку, коли в часовому просторі робочий період не збігається з виробничим періодом, тобто тим часом, впродовж якого продукт піддається людській праці (оранка, весняна сівба, догляд за рослинами і сінозбирання, збирання врожаю та ін.) та того часу, впродовж якого продукт перебуває у виробництві (формування врожаю тощо), має місце сезонність. Вона спричиняє тимчасовий розрив у часі між авансуванням коштів у виробництво та їх отриманням після реалізації

продукції. Сезонне коливання потреби в капіталі найбільш яскраво виражене у підприємств, що спеціалізуються на вирощуванні та виробництві продукції рослинництва (плодоконсервні заводи, цукрові заводи). Слабкіше виражені сезонні коливання потреби в капіталі у підприємств, що спеціалізуються на тваринництві, хоча також спостерігаються періоди накопичення та наростання витрат.

3. Безперервність процесу виробництва в сільському господарстві. Для забезпечення безперервної виробничої діяльності в агропромисловому виробництві, яка не може бути зупиненою, необхідно своєчасно та постійно вкладати грошові кошти та надавати кредити.

На початку виробничого процесу в період проведення комплексу веснянопольових робіт спостерігається поступове наростання потреби сільськогосподарського підприємства в кредитних коштах, взимку потреба в коштах різко падає. Створення для сільськогосподарських підприємств позичальників реальних можливостей залучення додаткових коштів у періоди збільшення потреби в них сприяє результативності його діяльності. Своєчасне надходження кредитів є запорукою успіху виробничого процесу, а затримка або несвоєчасне надходження коштів може призвести до зриву виробничого процесу.

Отже, для того, щоб виробничий процес був результативним, необхідно забезпечити його безперервність.

4. Самовідтворення. Специфічною рисою цієї галузі економіки є самовідтворення. Частина отриманої продукції залишається у внутрішньогосподарському обігу (гній, корми, молодняк тварин), тобто не реалізується на сторону й не набуває грошової та товарної форми (не проходить стадії реалізації). Приблизно 30-40% продукції в натуральній формі залишається в наступних циклах відтворення, а відповідно до цього сільськогосподарське підприємство не отримує виручки, отже воно є низькотоварним.

5. Висока ризикованість сільськогосподарського виробництва. В цьому випадку дослідженню підлягають кредитні відносини для початкового бізнесу. На початковому етапі свого розвитку підприємство не має ще ділової репутації та компетентності вести справу, а також не має свого іміджу в економічних відносинах. Позичальники повинні мати можливість та бажання своєчасного розрахунку з кредитором, оскільки для кредитора вживання терміна «ризик» є неприйнятним. Банківським та небанківським фінансово-кредитним інституціям байдуже, у що вкласти свої кошти, головне, щоб вони повернулися.

6. Низька прибутковість сільськогосподарського виробництва. У зв'язку із специфічними особливостями сільського господарства питання формування прибутку для них є дуже складним. У сільськогосподарського підприємства спостерігається висока ймовірність неотримання прибутку, яка залежить не від господарської діяльності самого підприємства (сарана, епідемія та ін.); частину свого прибутку підприємству необхідно використати на матеріально-технічне забезпечення. Як було зазначено вище, за частиною сільськогосподарської продукції фінансові результати не формуються, а формування прибутку залежать від природних умов. Отже, ми бачимо, що на формування величини прибутку сільськогосподарського підприємства впливає низка факторів (внутрішніх та зовнішніх).

В аграрній сфері кредитні ресурси відіграють вирішальну роль, адже зумовлюють сезонний розрив між вкладенням і надходженням коштів, безперервність процесів відтворення, значну потребу в обігових засобах, що перетворює кредит на основне джерело поповнення фінансових ресурсів. Обмеженість власних коштів змушує аграрні підприємства сподіватись на підтримку з боку банків через свої форми кредитування [3].

У нинішній нестабільній ситуації ставлення аграріїв до кредитів досить скептичне. Результати опитування показали, що 58% сільгоспвиробників не приваблюють кредити, вони розраховують тільки на власні можливості.

Водночас 42% аграріїв, котрих приваблюють кредити, повідомили, що або працюють за овердрафтом, або залучають товарні кредити [4].

Досвід банківського кредитування підприємств аграрної галузі свідчить про те, що збитковість галузі, відсутність ліквідної застави, висока ймовірність неповернення кредитів та недосконалість законодавчих механізмів робили їх непривабливими для банків. Значний ризик неповернення кредитів змушує банки встановлювати високу відсоткову ставку за цими кредитами [5]. Наявний процес кредитування сільськогосподарських підприємств комерційними банками все ще залишається досить ускладненим, а також потребує від підприємств великої кількості необхідних документів та їх тривалого розгляду.

Крім того, банківські установи віддають перевагу фінансуванню великих сільськогосподарських виробників, що пояснюється такими причинами:

- наявність організованої фінансової звітності у великих компаній;
- наявність достатнього та сучасного забезпечення по кредитах;
- диверсифікація напрямів діяльності великих підприємств, що може компенсувати можливі втрати на одному з напрямів діяльності;
- незнання та відсутність технологій проведення фінансового аналізу сільськогосподарських підприємств;
- недостатність спеціалістів для роботи з невеликими сільськогосподарськими підприємствами (банкам вигідніше видавати великі за розмірами кредити за відносно менших трудовитрат) тощо.

Таким чином, під час кредитування банками реального сектору економіки можна виділити загальні стримуючі фактори, актуальні для всіх напрямів кредитування, і специфічні, що характерні лише агрокредитуванню.

Але розвиток аграрного сектору не повинен обмежуватись банківським кредитуванням. Тому щороку в Законі про держбюджет визначаються види державних цільових програм на підтримку підприємств АПК та суми витрат на них.

Сільськогосподарське підприємство у процесі своєї господарської діяльності потребує залучення кредитних вкладень в значних обсягах, отже, вважається кредитомісткою галуззю. На наш погляд, підвищена кредитомісткість галузі вимагає надання їй кредитів на більш прийнятних умовах (пільгових).

Таблиця 2

Фактори, що впливають на стан кредитування сільгоспвиробників

Фактор	Причина
Недостатня система захисту прав кредиторів та інвесторів	Зумовлює високий базовий рівень ризику під час кредитування.
Високі відсоткові ставки	Водночас рентабельність сільського господарства дає змогу аграріям витримувати їх під час «зворотного» кредитування. Переважно це перешкода для фінансування інвестицій, які вимагають кількох років окупності.
Облікова ставка НБУ	Визначає прибутковість інструментів управління ліквідністю. За високої облікової ставки банки більш схильні вкладати вільні гроші в безризикові сертифікати НБУ, ніж у високоризикові кредити. Тому її поступове зниження стимулює банки повертатись до активного відновлення кредитування реального сектору.
Відсутність достовірної статистики землекористування	Це значно ускладнює процес оцінювання потенційного позичальника, що приводить до його удорожчання. Під час кредитування великих підприємств витрати на повноцінний агроаудит легко покриваються стандартними відсотками по кредиту. Для малих фермерських господарств такі витрати економічно недоцільні.

Але, незважаючи на такі протиріччя, за останні 10 років галузь стрімко розвивається, а саме аграрії залучають нові технології, експериментують з інноваційними підходами, отже, врожай та обсяги експорту тільки збільшуватимуться.

Отже, банківські кредити неспроможні повною мірою забезпечити потреби

сільськогосподарських підприємств у кредитних ресурсах; головним чином банківські кредити видаються на коротко- та середньотермінові періоди; регулювання кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств є малоефективним, а державна підтримка – недостатньою; незадовільні обсяги надходження кредитних ресурсів в аграрну сферу через жорсткі умови та високі відсоткові ставки.

Активізація банківського кредитування підприємств АПК потребує подальшого вдосконалення нормативноправової бази з питань банківського кредитування; спрощення процедури одержання банківського кредиту для аграрних підприємств; відновлення та вдосконалення механізму здешевлення кредитів аграрним підприємствам; застосування економічних стимулів до комерційних банків, які кредитують аграрний сектор економіки; застосування нових форм гарантування банківського кредитування; стимулювання розвитку страхування майна, фінансових і підприємницьких ризиків в аграрній сфері; зменшення ризиків неповернення кредитних коштів, а саме надання переваг тим сільськогосподарським підприємствам, які мають декілька джерел доходів, тобто займаються диверсифікованою діяльністю; активнішого надання кредитної підтримки агропромисловим формуванням, які мають повний цикл виробництва та збуту продукції.

Література до розділу 3.6:

1. Данкевич Є. М. Реалізація інвестиційних проектів в аграрному секторі економіки у контексті стратегії розвитку інтегрованого виробництва / Є. М. Данкевич // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – №1 (25). – С. 107.
2. Захарін С. В. Формування стратегічних орієнтирів інвестиційного розвитку регіонів / С. В. Захарін // Науковий вісник Полісся. – 2016. – № 2. – С. 56–60.

3. Інвестиції в АПК. Пропозиція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com/?page=146&itemid=4482>

4. Саблук П. Т. Міжнародний рух капіталів і залучення в Україну прямих іноземних інвестицій / П. Т. Саблук, В. І. Власов, М. І. Кисіль та ін. // Економіка АПК. – 2008. – № 9. – С. 3–14.

5. Скупський Р. М. Організаційно-економічні засади інноваційного розвитку промислового овочівництва в аграрних підприємствах: монографія /Р. М. Скупський. – Херсон : Видавець Грінь Д. С., 2013. – 442 с.